

СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН¹

SOCIAL-EMOTIONAL LEARNING AS A CONDITION FOR EFFECTIVE FORMATION OF CITIZENS CRITICAL THINKING

Сучасний розвиток інформаційного суспільства та стрімка цифровізація всіх сфер життя вимагають від громадян не лише високого рівня знань, а й умінь критично мислити та оцінювати інформацію. В умовах надлишку інформації та швидкого доступу до неї особливої важливості набуває формування критичного мислення як одного з ключових компонентів громадянської компетентності. Ця здатність стає необхідною для прийняття свідомих рішень, участі в суспільному житті та забезпечення інформаційної безпеки, особливо на тлі війни, яку веде країна-агресорка вже більше десяти років. Ефективним інструментом для розвитку критичного мислення є соціально-емоційне навчання (СЕН), що спрямовано на розвиток ключових навичок, таких як самоусвідомлення, управління емоціями, емпатія, відповідальне прийняття рішень та навички взаємодії. Ці компетентності не лише допомагають громадянам бути емоційно стійкими, але й сприяють здатності критично аналізувати інформацію, уникати когнітивних упереджень та протистояти маніпуляціям.

У межах розвідки проаналізовано сутність поняття СЕН у контексті низки підходів, зокрема: гуманістичний, соціокультурний, когнітивний та психодинамічний. Гуманістичний підхід до розуміння СЕН ставить на перше місце унікальність особистості та необхідність розвитку її потенціалу через самоусвідомлення й самовираження. Соціокультурний підхід акцентує увагу на важливості комунікації на основі емпатії, а також урахує міжкультурний контекст та діалог культур. Когнітивний підхід розуміє СЕН як інструмент аналізу емоцій, які впливають на прийняття рішення, розуміння контексту ситуації. Психодинамічний пояснює СЕН як засіб подолання внутрішніх конфліктів для неупередженого погляду на інформацію та суперечливі ситуації.

Критичне мислення авторами визначається як такий тип мислення, що на основі поєднання логічних та рефлексивних навичок у процесі роботи з інформацією дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах невизначеності криз призму наявних ціннісно-сміслових орієнтацій людини. Провідними характеристиками критичного мислення визначено: осмисленість / усвідомленість; рефлексійність; цілеспрямованість; обґрунтованість; логічність; позитивний скептицизм; самоконтрольованість; самостійність; гнучкість; творчість та креативність; емпатію та відкритість до точок зору інших.

Встановлено, що розвиток означених характеристик ефективним є в процесі СЕН шляхом розвитку емоційної сфери, емпатії, комунікативних навичок, рефлексії тощо.

Ключові слова: критичне мислення, соціально-емоційне навчання, емоційна

сфера громадянина, емпатія, комунікація, рефлексія.

The modern development of the information society and the rapid digitalization of all spheres of life require citizens not only a high level of knowledge, but also the ability to think critically and evaluate information. In conditions of an abundance of information and quick access to it, the formation of critical thinking as one of the key components of civic competence is of particular importance. This ability becomes necessary for making conscious decisions, participating in public life and ensuring information security, especially against the background of the war that the aggressor country has been waging for more than a decade.

An effective tool for developing critical thinking is social-emotional learning (SEL), which is aimed at developing key skills such as self-awareness, managing emotions, empathy, responsible decision-making and interaction skills. These competencies not only help citizens be emotionally stable, but also contribute to the ability to critically analyze information, avoid cognitive biases and resist manipulation.

Within the framework of the investigation, the essence of the concept of SEL was analyzed in the context of a number of approaches, in particular: humanistic, socio-cultural, cognitive and psychodynamic. The humanistic approach to understanding SEL puts the uniqueness of the individual and the need to develop its potential through self-awareness and self-expression in the first place. The socio-cultural approach emphasizes the importance of communication and the basis of empathy, and also takes into account the intercultural context and dialogue of cultures. The cognitive approach understands SEL as a tool for analyzing emotions that influence decision-making and understanding the context of situations. The psychodynamic explains SEL as a means of overcoming internal conflicts for an unbiased view of information and controversial situations.

Critical thinking is defined by the authors as a type of thinking that, based on a combination of logical and reflective skills in the process of working with information, allows you to make reasoned assessments and conclusions, make informed decisions, and create new ideas in conditions of uncertainty through the prism of a person's existing value-semantic orientations. The leading characteristics of critical thinking are: meaningfulness/awareness; reflexivity; purposefulness; justification; logic; positive skepticism; self-control; independence; flexibility; creativity and imagination; empathy and openness to the points of view of others.

It has been established that the development of these characteristics is effective in the process of SEL through the development of the emotional sphere, empathy, communication skills, reflection, etc.

Key words: critical thinking, socio-emotional learning, emotional sphere of a citizen, empathy, communication, reflection.

УДК 37.018.43
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/81.1.5>

Бадер С.О.,
докт. пед. наук,
професорка кафедри розвитку дитини
раннього і дошкільного віку
Державного закладу «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасному світі, який характеризується динамічними соціальними змінами, інформаційним перенасиченням та зростаючими викликами до громадянської свідомості, особливо важливим стає розвиток критичного мислення особистості на кожному віковому етапі. Воно є ключовим фактором у здатності людини аналізувати інформацію, приймати обґрунтовані рішення та уникати маніпуляцій, що наразі актуалізується через повномасштабне вторгнення країни-агресорки на територію незалежної України та проведення інформаційної війни у соціальних мережах та в інтернет-просторі. Сформоване критичне мислення стає своєрідною гарантією психологічної безпеки громадян.

З іншого боку, процес формування критичного мислення є доволі складним та пролонгованим у часі, для його успішної реалізації необхідно створити відповідні умови. Одним із ефективних підходів до формування критичного мислення є соціально-емоційне навчання (СЕН), яке сприяє розвитку емоційного інтелекту, саморегуляції, емпатії та навичок ефективної комунікації. Доведено, що люди з розвиненими соціально-емоційними компетентностями краще сприймають різні точки зору, усвідомлено оцінюють інформацію та ухвалюють раціональні рішення.

З огляду на виклики сучасного суспільства, інтеграція СЕН в освітній процес стає необхідною умовою для виховання активних і свідомих громадян, здатних критично мислити та брати участь у суспільному житті. Саме тому дослідження ролі СЕН у формуванні критичного мислення є актуальним і має важливе значення як у педагогічному, так і в суспільному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значимо, що проблема формування критичного мислення не є новою – її активно досліджують зарубіжні (Т. Bartell, J. Dewey, L. Elder, M. Lipman, C. Meredith, R. W. Paul, K. Popper, J. L. Steele, Ch. Temple, D. Halpern, A. Fisher та ін.) та вітчизняні (С. Бадер, В. Кремень, В. Курило, О. Пометун, М. Починкова, Г. Соріна, С. Терно, Г. Ущаповська, В. Ягоднікова та ін.) учені.

Концептуальним засадам визначення якостей критично мислячої особистості приділено увагу в роботах зарубіжних філософів, педагогів і психологів (J. A. Braus, J. Dewey, A. Crawford, P. A. Facione, D. Halpern, W. Huitt, M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. W. Paul, E. W. Saul, W. G. Sumner, D. Wood. та ін.).

З іншого боку, проблема СЕН є відносно новою для вітчизняної науки, серед її дослідників можна назвати: Н. Басюк, Л. Гаврилову, Л. Гриневич, Т. Дрожинину, Н. Дужик, О. Елькіна, О. Матвієнко, В. Панченко, А. Рисюкову, Н. Швець та ін. Аналіз зарубіжних видань свідчить, що проблему імплементації СЕН досліджують П. Бартоло (P. Bartolo),

Т. Боаз (Т. Boaz), Р. Вайсберг (R. Weissberg), П. Доландолан (P. Dolandolan), П. Донес (P. Downes), В. Кавіоні (V. Cavioni), К. Кефай (C. Cefai), Дж. Фронда (J. Fronda) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість, проблема розвитку критичного мислення на основі СЕН в різних закладах освіти ще не достатньо досліджена, що і обумовило мету статті – дослідження можливостей СЕН у формуванні критичного мислення громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Логіка дослідження потребує визначення сутності ключових понять: соціально-емоційне навчання та критичне мислення.

Категорія «соціально-емоційне навчання» розглядається сьогодні крізь призму низки підходів, зокрема: гуманістичний, соціокультурний, когнітивний та психодинамічний.

У межах гуманістичного підходу (О. Елькін, В. Панченко) СЕН розглядається як потужний інструмент розвитку особистісного потенціалу здобувача в освітньому процесі, його самовираження й самореалізації через формування м'яких навичок, емпатії, становленні внутрішньої мотивації до навчання тощо. Очевидно, що витоки СЕН знаходимо в базових положеннях гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс), що наголошує на розвитку особистості через самовираження, самоактуалізацію та емоційне благополуччя під час навчання.

О. Елькін, який один із перших запровадив СЕН в систему освіти України, адаптувавши міжнародний досвід, зауважує, що воно націлене на формування сукупності soft skills, а саме: емпатії (співпереживання), соціальної відповідальності, емоційної стійкості, самоприйняття, виконання складних багатокрокових завдань, самоконтролю власних імпульсивних станів. Учений визначає СЕН, у першу чергу, як засіб формування низки важливих навичок, які допомагають людині бути більш емоційно стабільним та тим самим покращити рівень власного благополуччя [8, с. 48].

Учений також наголошує на тому, що СЕН є потужним інструментом супроводу і підтримки дітей в умовах війни в країні, адже сприяє створенню емоційно-підтримуючого середовища, яке дає можливість особистості розкритися та почувати себе в безпеці.

В. Панченко акцентує, що сучасна освіта опинилась перед складними викликами, коли в центрі має бути саме гуманістична освітня парадигма, де одним із підходів є саме СЕН [10, с. 91]. Учена визначає, що такий тип навчання є специфічним науковим світоглядом з одного боку, з іншого – комплексом форм та методів роботи зі здобувачами, що враховує індивідуальні потреби, їх можливості та особливості, сприяючи формуванню

таких компетентностей: самосвідомість, самоконтроль, соціальна свідомість, комунікація, відповідальність [Там само, 92].

Тож, у межах гуманістичного підходу СЕН розглядається як такий тип навчання, що орієнтовано на унікальність особистості та акцент на розвиток соціально-емоційної сфери здобувача здебільшого для задоволення власним життям та результатами навчання.

Соціокультурний підхід (П. Бартоло (P. Bartolo), П. Донес (P. Downes), В. Кавіоні (V. Cavioni), К. Кефай (C. Cefai), Н. Басюк, Н. Швець) до розуміння сутності СЕН підкреслює важливість соціального контексту, культурних норм та міжособистісних відносин між здобувачами, коли під час успішної інтеракції в системах «учень – учень», «учень – дорослий / педагог» формується соціальний інтелект особистості.

Н. Швець визначає, що СЕН є своєрідним безпековим середовищем, де відбувається не лише навчання, а й активне формування навичок управління емоціями, спілкування й міжособистісних відносин, умінь розв'язувати конфлікти, проявляти співчуття, а також критично мислити [14, с. 144].

У контексті соціокультурного підходу нам імпонує думка Н. Басюк, яка зазначає, що СЕН «допомагає виховати емоційно-інтелектуальну, емоційно стійку, емпатичну, відповідальну особистість, яка втілюватиме добро, мир, злагоду в громадянське суспільство, сприятиме громадянській безпеці й суспільному демократичному розвитку» [4, с. 7]. Як бачимо, учена вбачає кінцевий результат СЕН як становлення соціально-відповідального, толерантного громадянина, який націлений на загальнокультурні людські цінності, у тому числі, мир та добробут.

Учені (В. Панченко, Н. Швець) також активно наголошують на взаємозв'язку СЕН та процесу формування критичного мислення особистості. Так, В. Панченко вважає, що СЕН сприяє формуванню критичного мислення, що є важливою умовою ефективного функціонування в сучасному суспільстві [10, с. 92].

Н. Швець критичне мислення відносить до soft skills та визначає, що у разі, коли особистість краще розуміє свої емоції і вміє їх виражати, вона ефективніше продукує ідеї, не боїться відстоювати свою думку, мислить ширше [14, с. 143]. Дослідниця зазначає: «СЕН надає можливість аналізувати емоційні аспекти ситуації, що може покращити якість критичного мислення» [Там само, с. 144].

С. Cefai, P. Bartolo, V. Cavioni, P. Downes також підкреслюють, що СЕН сприяє позитивній поведінці та ухваленню виважених рішень через контроль емоцій [16].

Як бачимо, соціокультурний підхід визначає СЕН як основу для розвитку важливих навичок в тому чи тому суспільстві на основі комунікації,

контролю емоцій і, як результат – прийняття виважених рішень.

Когнітивний підхід (Б. Форд (B. Ford), Дж. Гросс (J. Gross)) визначає сутність СЕН крізь призму емоційного сприйняття, обробки та інтерпретації інформації з різних джерел. Учені стоять на позиціях, що когнітивні процеси впливають на емоційні прояви людей, саме тому, кожна людина по-своєму інтерпретує ситуації та події [17]. Провідним завданням СЕН у межах когнітивного підходу є навчання емоційної саморегуляції здобувачів, що містить формування здатності до саморефлексії, аналізу мотивів поведінки інших та прогнозування на цій основі подальших дій різних суб'єктів.

У контексті нашого дослідження важливим є врахування ідей когнітивного підходу, оскільки через аналіз власних та чужих емоцій, мотивів поведінки людей, особистість розвиває здатність до усвідомлення та розпізнавання маніпуляцій, упереджень, вчиться мислити критично. З іншого боку, когнітивні стратегії поведінки допомагають регулювати емоції в складних соціальних ситуаціях.

Зауважимо, що когнітивний підхід включає й урахування програм та методик розвитку емоційної стійкості та адаптивності особистості в непростих життєвих обставинах, на чому наголошують сучасні дослідники СЕН в Україні, зокрема О. Елькін.

І, нарешті, *психодинамічний підхід* базується на ідеях З. Фрейда та К. Г. Юнга в розрізі психоаналізу. У межах цього підходу СЕН розуміється як процес, що дозволяє визначити, усвідомити та подолати власні внутрішні конфлікти та установки, що заважають ефективно функціонувати та бути щасливим.

Відомо, що базові емоційні реакції та способи взаємодії з оточуючими закладаються в ранньому дитинстві, а несвідомі переживання впливають на те, як особистість сприймає себе та інших. Власне, СЕН сприяє розумінню власних внутрішніх установок, переживань, які впливають на поведінку шляхом вербалізації своїх емоцій та почуттів.

Цікаво, що у межах психодинамічного підходу СЕН спрямовано на розпізнавання психологічних механізмів захисту (витіснення, проєкція, раціоналізація тощо) особистості задля подолання емоційного дискомфорту. Як результат – непродуктивні механізми особистість учиться замінювати більш адаптивними стратегіями через розуміння, опрацювання стосунків з батьками та іншими суб'єктами, які вплинули на емоційне становлення людини.

Висновкуємо, що на сьогодні все ще відсутнє чітке визначення сутності поняття СЕН, натомість такий вид навчання визначається ученими як такий, що націлений на розвиток певних компетентностей: емоційної, соціальної, комунікативної, рефлексивної тощо. У межах нашої розвідки СЕН розуміємо як *такий тип навчання*,

що поєднує когнітивну та емоційну складові та орієнтовано на унікальність та всебічний розвиток особистості, становлення ефективної комунікації та взаємодії в соціумі для налагодження позитивних стосунків з оточуючими, формування здатності до розуміння, прийняття та саморегуляції власних емоційних проявів й відповідального прийняття рішень на основі критичного осмислення інформації.

Визначимось із сутністю поняття «критичне мислення», що сьогодні стало предметом дослідження значної частини української спільноти (Є. Архіпова, С. Бадер, Ж. Давидова, О. Ковалевська, М. Починкова, С. Терно, В. Ягоднікова тощо).

З точки зору когнітивного підходу (Є. Архіпова, О. Ковалевська, М. Починкова) критичне мислення здебільшого тлумачиться як тип мислення, або його специфічна риса (критичність), що сприяє ефективній обробці інформації на основі критичного аналізу, самостійності, рефлексивності та метакогнітивності [1, с. 12].

У межах технологічного підходу (С. Бадер, Ж. Давидова, Д. Кластер, М. Починкова, В. Ягоднікова) критичне мислення розглядається як педагогічна технологія – сукупність методів, система, технологія або діалогічний спосіб взаємодії між різними суб'єктами інтеракції [2, с. 15].

Одним із більш новітніх підходів до розгляду сутності критичного мислення виокремлюємо ціннісний, у межах якого досліджувана категорія визначається як тип мислення, завдяки якому інформація обробляється з урахуванням наявних цінностей (Ж. Давидова). Відповідно, критичне мислення напряду пов'язано з системою ціннісно-сміслових орієнтацій особистості, домінуючих на різних вікових етапах.

У межах нашого дослідження ми визначаємо сутність критичного мислення особистості у такий спосіб – це тип мислення, що на основі поєднання логічних та рефлексивних навичок у процесі роботи з інформацією дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах невизначеності крізь призму наявних ціннісно-сміслових орієнтацій людини.

У своїх попередніх розвідках ми вже подавали розгорнуту характеристику рис критичного мислення, тож узагальнимо їх стисло:

- осмисленість / усвідомленість – інформація, що надходить ззовні, піддається глибинному осмисленню особистістю, розмірковуванню з приводу її сутності, що призводить до саморозвитку;
- рефлексійність – особистість аналізує не тільки інформацію, що надходить з різних джерел, а й здатна до оцінки власного мислення, виявлення своїх упереджень й визнання помилок;
- цілеспрямованість – планомірний пошук необхідної інформації для добору та налізу всіх аргументів щодо певної тези;

– обґрунтованість – здатність аргументувати власну точку зору, наводити коректні тези та анти-тези, використовувати перевірені факти;

– логічність – уміння будувати аргументи на основі логіки, чітко розуміючи причини та наслідки ситуації, уникаючи логічних помилок, узгоджуючи факти;

– позитивний скептицизм – уміння ставити під сумнів інформацію та не сприймати її без перевірки; що не означає недовіру до всього, але передбачає бажання перевірити достовірність джерела та точність фактів;

– самоконтрольованість – здатність до фокусування на важливому, контроль над потоком думок задля зосередженості над проблемою, що вивчається;

– самостійність – здатність продукувати незалежну, неупереджену оцінку явищу, на основі ґрунтовного аналізу; незалежність від «офіційної» думки; здатність діяти без допомоги інших;

– гнучкість – готовність розглядати нові варіанти та факти, намагатися вчинити інакше, змінювати власний погляд на проблему в залежності від умов та додаткової інформації [3, с. 4];

– творчість та креативність – критичне мислення пов'язано з пошуком нестандартних рішень у тій чи тій ситуації, що дозволяє знаходити альтернативні підходи до розв'язання проблеми;

– емпатія та відкритість до точок зору інших – готовність вислуховувати та враховувати різні думки, навіть якщо вони відрізняються від власних; здатність зрозуміти позицію інших людей.

Таким чином, критичне мислення вміщує в собі цілу низку здатностей, рис та характеристик, які сформувати або розвинути чи вдосконалити за короткий час дуже складно. Ще складніше формувати такі риси системно й послідовно, що вимагає спеціально організованого освітнього процесу.

Зупинимось на емоційній складовій критичного мислення особистості, оскільки такий тип мислення передбачає не лише чітку логіку та критичний аналіз, а й емоційний компонент, що відіграє значну роль під час ухвалення рішень. Так, людина, яка мислить критично, має усвідомлювати власні емоції, їх джерело та вплив на процес прийняття рішень, тобто мова фактично йде про емоційну саморефлексію. До прикладу, гнів може спотворювати сприйняття реального стану подій, страх провокує швидке прийняття рішення тощо.

Громадяни із сформованим критичним мисленням відкриті до сприйняття нової інформації, навіть, якщо вона суперечить їх судженням. Натомість, у таких людей не виникає дискомфорту від відчуття сумніву щодо інформації в умовах невизначеності. Це також дозволяє зберігати емоційну витримку та рівновагу під час обговорення різних точок зору, у тому числі, з опонентами. Вміння контролювати емоції дозволяє уникнути маніпуляцій і не піддаватися впливу емоційного тиску з боку інших.

Емоційний компонент критичного мислення також містить здатність ставити себе на місце інших людей. Це допомагає розуміти мотивацію опонентів, аналізувати їхні аргументи та вести конструктивний діалог.

Зауважимо, що і самокритичність є показником критично мислячої особистості, адже важливо вміти визнавати власні помилки та переглядати свої судження, якщо вони були засновані на хибних передумовах або емоційних упередженнях. Самокритика допомагає уникнути когнітивних пасток, таких як надмірна впевненість чи схильність до підтвердження власних поглядів [13].

Отже, емоції можуть як допомагати, так і заважати процесу критичного мислення. Коли вони під контролем і людина вміє ними керувати, емоційний інтелект сприяє глибшому аналізу ситуації. Однак надмірна емоційна залученість може призводити до імпульсивних рішень і догматичних суджень. Критичне мислення потребує рівноваги між розумом та емоціями. Усвідомлюючи свої почуття та розуміючи емоційний вплив на мислення, людина стає більш об'єктивною, відкритою до змін і здатною до пошуку істини.

Зупинимось на потенціалі соціально-емоційного навчання щодо формування критичного мислення здобувачів освіти.

Перш за все, СЕН спрямовано розвиток емоційної сфери особистості (О. Елькін, В. Панченко) освіти, зокрема:

- уміння розпізнавати, розуміти та контролювати власний емоційний стан, що сприяє більш кращому (критичному) аналізу різних ситуації та повідомлень без зайвих емоційних впливів;
- розвиток емпатії, що дозволяє розуміти різні точки зору та об'єктивно оцінювати інформацію;
- розвиток емоційного інтелекту через звернення до емоційної сфери здобувача [8, с. 10].

Саме завдяки усвідомленій роботі з емоційною сферою СЕН сприяє формуванню критичного мислення, оскільки розуміючи свій емоційний стан та вплив емоцій на прийняття рішень, особистість більш виважено діє в тих чи тих ситуаціях.

Крім того, науковці (П. Бартоло (P. Bartolo), П. Донес (P. Downes), В. Кавіоні (V. Cavioni), К. Кефай (C. Cefai) зазначають, що у процесі СЕН особистість стає більш здатною до глибокої рефлексії щодо власних дій, вчинків, емоційних станів та соціальних комунікацій. Це дозволяє замислитись над тим, які події, переконання, емоції чи аргументи інших вплинули на прийняття рішення. Звісно, активна рефлексія сприяє формуванню критичного мислення здобувача та є однією з провідних рис критично мислячої особистості, про що мова йшла вище.

Дослідники СЕН як інноваційної сучасної технології наголошують, у процесі такого типу навчання використовується симуляція, ігрові методики, де особистість навмисно стикається з моральними

дилемами. Це допомагає розвивати навички аналізу альтернативних точок зору та пошуку об'єктивного рішення, що також спрямовано на формування критичного мислення громадянина.

Як вже було визначено вище, одним з результатів СЕН є розвинута емпатія та вміння ставити себе на місце іншого. Якщо йдеться про критичне мислення в заданому контексті, то емпатійна особистість здатна не лише розуміти стан співрозмовника, а й уникати стереотипів і формувати більш об'єктивні судження. Багато когнітивних упереджень виникають через замкненість у власному світогляді. Емпатичний підхід дозволяє подолати такі упередження, як «ефект групового мислення» або «упередженість підтвердження», коли людина звертає увагу лише на ті факти, які підтримують її власну думку та вписуються в систему її ціннісно-смыслових координат.

Емпатія сприяє вдосконаленню активного слухання – здатності уважно сприймати чужі аргументи та емоції, що робить обговорення більш продуктивним і допомагає аналізувати факти об'єктивніше; сприяє більш ефективному спілкуванню, що важливо для пошуку компромісів і розв'язання складних проблем. Люди, які практикують емпатію, краще розуміють мотивацію співрозмовника, що дозволяє знайти спільні точки дотику навіть у конфліктних ситуаціях.

Очевидно, що усвідомлення та вербалізація власних емоцій є важливим кроком у формуванні навичок емоційного самоконтролю, що сприяє керуванню імпульсивними реакціями під час спілкування й поведінки, а це полегшує процес неупередженого прийняття рішень у мінливих умовах. Крім того, саморегуляція позитивно впливає на ефективне визначення мети діяльності та планування, що, своєю чергою, допомагає більш швидко досягненню цілей.

Н. Дужик, В. Панченко визначають, що СЕН сприяє формуванню комунікативної (соціально-комунікативної) компетентності, адже спрямовано на формування навичок ефективної комунікації, аргументації власної позиції під час дискусії, ведення конструктивного діалогу [7, с. 10]. Це сприяє обміну думками та розвитку здатності критично аналізувати інформацію під час дебатов та дискусій, тобто через технологію діалогу, що є педагогічним інструментарієм СЕН. Звісно, що такі уміння й навички сприяють уникненню поспішних суджень та висновків, що є запорукою формування критичності мислення особистості.

Отже, СЕН орієнтовно на формування навичок усвідомленого мислення, що дозволяє розпізнавати дезінформацію, виокремлювати факти від суб'єктивних суджень, робити аргументовані висновки, сприяти становленню усвідомленої поведінки та відповідальності за власні емоції, дії та рішення через контроль імпульсивних дій.

Зауважимо, що сьогодні елементи СЕН поступово впроваджуються в усі ланки освіти, починаючи з дошкільної. Очевидно, це полегшує процес формування критичного мислення громадян, починаючи з дошкільного дитинства, і якщо б цей процес був системним, рівень протидії маніпуляціям став набагато вищим, крім того, емоційно-психологічна стабільність громадян України зросла б. У цьому контексті вважаємо слушною думку Т. Водолазької, яка наголошує на необхідності імплементації СЕН в систему неперервної освіти. На думку вченої, цього можна досягти різними шляхами:

- створення курсів на основі СЕН, у тому числі, в неформальній освіті для педагогів. Уважаємо, що такі курси стали б у нагоді і тим громадянам, які знаходяться поза системою освіти;
- розробка та реалізація тренінгів та майстер-класів в освітній процес з метою закріплення важливих умінь та навичок в системі СЕН;
- залучення СЕН до різних освітніх компонентів, а також запровадження практик самоусвідомлення та рефлексії;
- супервізії й наставництва, що сприяли б ефективній реалізації СЕН за участю досвідчених менторів-практиків;
- обов'язкова рефлексійна складова занять / уроків / лекцій тощо;
- інтеграція методів емоційної підтримки у процес викладання;
- інституційна підтримка та політика, тобто підтримка освітніх установ на рівні держави щодо впровадження СЕН [5, с. 71].

Означені стратегії імплементації СЕН дадуть можливість залучити до формування критичного мислення через таке навчання і тих громадян, які наразі не задіяні у формальному освітньому процесі різних закладів освіти.

Уважаємо, що важливим є визначення пріоритетних шляхів інтеграції СЕН в освітній процес різних закладів освіти з метою формування критичного мислення громадян. По-перше, це розширення спектру інтерактивних онлайн платформ (Moodle, Google Classroom або Teams), використання яких сприятиме розвитку навичок аналізу, дискусій та самостійного навчання.

По-друге, використання відкритих освітніх ресурсів, зокрема: лекцій, відеокурсів, інтерактивних вправ тощо, що сприятимуть формуванню навичок ефективного прийняття рішень через саморозуміння, самоприйняття тощо.

По-третє, впровадження Case Study задля аналізу конкретних ситуацій або кейсів, що дозволить громадянам набувати реальних навичок розв'язання проблем та складних ситуацій, оцінюючи різні точки зору. Зауважимо, що СЕН можна використовувати і для спільної роботи над кейсам в онлайн-форматі, що є доволі актуальним

в умовах сучасного освітнього процесу в Україні з огляду на повномасштабне вторгнення рф.

По-п'яте, впровадження системи тестування з різних дисциплін чи освітніх компонентів з відкритими відповідями, що стимулюватиме здобувачів до розгорнутих, обґрунтованих відповідей на основі власних суджень та глибокого аналізу ситуацій. Натомість, важливою є мотивація до академічно чесної діяльності в означеному напрямку, оскільки існує ризик плагіату, видання чужих думок за власні, а також зловживання роботою штучного інтелекту.

По-шосте, доцільною є гейміфікація навчання, оскільки через використання ігрових вправ, інтерактивних завдань в системі СЕН є реальна можливість моделювати суперечливі ситуації та шукати відповіді на них, аналізуючи причинно-наслідкові зв'язки й приймати обґрунтовані рішення на основі критичного осмислення всіх фактів.

Висновки. Таким чином, СЕН сьогодні розглядається як такий тип навчання, що поєднує когнітивну та емоційну складові та орієнтовано на унікальність та всебічний розвиток особистості, становлення ефективної комунікації та взаємодії у соціумі для налагодження позитивних стосунків з оточуючими, формування здатності до розуміння, прийняття та саморегуляції власних емоційних проявів й відповідального прийняття рішень на основі критичного осмислення інформації.

Своєю чергою, критичне мислення визначаємо як тип мислення, що на основі поєднання логічних та рефлексивних навичок у процесі роботи з інформацією дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах невизначеності крізь призму наявних ціннісно-сміслових орієнтацій людини.

У процесі дослідження ми прийшли до висновку, що саме СЕН володіє значним потенціалом щодо формування критичного мислення громадян задля ефективної протидії інформаційній війні з боку країни-агресора. СЕН спрямовано на розвиток таких рис критично мислячої особистості як: осмисленість / усвідомленість, рефлексійність, обґрунтованість, самоконтрольованість, самостійність, емпатія та відкритість до точок зору інших, тощо.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні форм, методів та прийомів формування критичного мислення громадян в контексті СЕН в закладах освіти різних рівнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. №2. С. 34–38.
2. Бадер С. О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів ЗДО. *Slovak*

international-scientific-journal. 2020. Вип. 39. Т. 3. С. 9–11.

3. Бадер С. О., Починкова М. М. Формування критичного мислення особистості в контексті ціннісно-сміслової парадигми освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 4 (358). С. 35–44.

4. Басюк Н. Технологія соціально-емоційного навчання у розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів та вихователів групи продовженого дня. *Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць*. 2024. Вип. 2 (30). С. 6–14.

5. Водолазька Т. В. Соціально-емоційне навчання в системі неперервної освіти. *Неперервна освіта*. 2024. № 6 (219). С. 68–71.

6. Гаврилова Л., Рисюкова А. Зарубіжний досвід впровадження програми соціально-емоційного навчання в початковій школі: теорія і практика. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2023. Вип. 19. С. 5–19.

7. Дужик Н. Соціально-емоційне навчання в системі сучасних педагогічних знань. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 2. С. 186–192.

8. Елькін О. Б. Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 1. С. 42–56.

9. Матвієнко О. В., Химич М. А. Соціально-емоційне навчання як засіб створення безпечного освітнього простору. *Освітньо-науковий простір*. 2024. Вип. 7. Т. 1. С. 75–84.

10. Панченко В. В. Соціально-емоційне навчання як сучасна педагогічна парадигма у вищій освіті. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 91–94.

11. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення : навч. посіб. для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.

12. Починкова М. М. Система формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : монографія. К. : Талком, 2020. 472 с.

13. Починкова М. М., Бадер С. О. Критичне мислення як засіб подолання когнітивних викривлень особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 63. Т. 2. С. 14–21.

14. Швець Н. Соціально-емоційне навчання як середовище розвитку критичного та креативного мислення. *Переяславські студії з лінгвістики та лінгводидактики: збірник наукових праць*. 2023. Вип. 1 (1). С. 143–146.

15. Ягоднікова В. В. Застосування технології розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. № 11 (1). С. 190–196.

16. Cefai C., Bartolo P. A., Cavioni V., & Downes P. Strengthening Social and Emotional Education as a core curricular area across the EU : A review of the international evidence. NESET II analytical report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2018. URL : http://nesetweb.eu/wp-content/uploads/AR3_Full-Report.pdf

17. Ford B.Q. & Gross J.J. Why beliefs about emotion matter: an emotion-regulation perspective. *Current Directions in Psychological Science*. 2019. 28 (1). Pp. 74–81.

18. Fronda J. & Dolandolan P. Assessment of Social Emotional Learning Among Junior High School Students. *SSNR*. 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4080305